

5. Боротьба ОУН і УПА на протибільшовицькому фронті

Від часу виникнення УВО (1920 р.) і створення ОУН (1929 р.) українські націоналісти головними ворогами української самостійності визнавали Польщу і Радянський Союз. У квітні 1930 р. на нараді членів проводу українських націоналістів у Женеві було вирішено, що “ОУН повинна чинно виступити проти більшовиків”. Однак реальна можливість стати на шлях збройної боротьби з московським окупантом України створилася лише у зв’язку з війною, що розпочалася 22 червня 1941 р. Від цього часу бере початок протибільшовицький фронт ОУН. Перехід ОУН(Б) на антинімецькі позиції змусив бандерівську організацію вдатися до стратегії “двофронтової” боротьби, розрахованої на одночасну протидію імперіалізмам Берліна і Москви в їх планах

стосовно українських земель. ОУН засадничо відкидала будь-які можливості перебування України в складі СРСР.

Збройний виступ ОУН навесні 1943 р. і організація УПА на Волині—Поліссі започаткували активні дії українських націоналістів на протибільшовицькому фронті. Ще в 1942 р. ОУН охарактеризувала партизанів як агентів “Сталіна і Сікорського” і в подальшому розглядала їх як авангард московського імперіалізму. Вороже ставлення ОУН до радянських партизанів пояснювалось кількома поважними причинами, про які йдеться в конфіденційному документі ОУН “До внутрішнього положення” (кінець 1943 р.). “Шкідливість дій червоної партизанки, — говорить в ньому, — полягає в наступому: 1) Провокує німців до виступів проти українського народу; 2) Нищить свідомий український елемент; 3) Є самотнім чинником, що веде комуністичну роботу на українських землях й через це вводить дезорієнтацію серед частини населення (промосковська орієнтація); 4) Своїми діями старається паралізувати визвольний рух українського народу; 5) Є передовим загеном московського імперіалізму й тим самим є ворогом визвольної боротьби поневолених народів...”¹⁴³

Щодо радянської сторони, то вона, отримавши ще наприкінці 1942 р. інформацію про діяльність на теренах Волині—Полісся українських націоналістів, не вбачала у них на той час противників партизанського руху, а намагалася з’ясувати стан їхніх формувань та можливість їх використання в боротьбі проти німецьких окупантів. Разом з тим ще 11 грудня 1942 р. начальник УШПР в радіограмі на адресу партизанських командирів (С. Ковпак, С. Маліков, О. Сабуров) закликав їх бути пильними щодо українських націоналістів, попереджати проникнення їхньої агентури в партизанські загопи¹⁴⁴.

На початку 1943 р. від радянських партизанів почали надходити відомості про активізацію націоналістичних формувань. 23 лютого того ж року від Сумського партизанського з’єднання до УШПР надійшла інформація, що на території Рівненської області українські націоналісти роззброюють і знищують дрібні групи партизанів¹⁴⁵. 25 лютого того ж року аналогічні відомості надійшли від керівників рівненських партизанів¹⁴⁶.

Такий перебіг подій спонукав партизанів до упереджених дій щодо націоналістів. Під час рейду в лютому 1943 р. по північних районах Рівненської області Сумського партизанського з’єднання під командуванням С. Ковпака увесь особовий склад, командири рот і батальйонів були попереджені, що вони просуваються по території, що контролюється націоналістами. З огляду на зазначене висувалася вимога підвищити пильність і обережність, тримати зброю напоготові, під час проходження через населені пункти не заходити до хат. 25 лютого вказане з’єднання здійснило першу операцію проти націоналістів щодо знищення низки населених пунктів на території Людвипольського району. Однак до бойового зіткнення справа на дійшла, бо націоналісти уникали сутичок¹⁴⁷.

Тим часом створення УПА на Волині—Поліссі та розгортання її бойових формувань, їх прагнення закріпити за собою цей терен посилювало конфронтацію між націоналістами і партизанами. Від останніх на адресу ЦК КП(б)У і УШПР почали надходити запитання про те, як ста-

витися до “націоналістичних партизанських формувань”. 23 березня 1943 р. перший секретар ЦК КП(б)У М. Хрущов надіслав на ім'я С. Ковпака і С. Руднева лист, у якому виклав офіційну точку зору на поставлене питання. У листі, зокрема, говорилося, що у ставленні до українських націоналістичних загонів необхідно виходити з того, що “керівники українських буржуазних націоналістів — це німецькі агенти” і що “деяка частина рядових учасників в цих загонах палко бажає боротися з німецькими окупантами, але вони обдурені буржуазними націоналістами”.

Керуючись таким “класовим” підходом, М. Хрущов рекомендував наступне: викривати керівників націоналістичних формувань як ворогів українського народу і німецьких агентів; не вступати в контакт з цими загонами; не виступати збройно проти цих загонів, якщо вони самі не нападають; пам'ятати, що “головним і основним завданням є розгром фашистської Німеччини і вигнання німецьких окупантів з нашої території”¹⁴⁸. В наступні місяці цей лист був направлений всім командирам партизанських формувань, які діяли на території Волині—Полісся та в районах Правобережної України.

В квітні—травні 1943 р. зіткнення червоних партизанів з українськими повстанцями (бульбівцями і УПА) стають все частішими. Як писав у своєму звіті керівник партизанського руху Кам'янець-Подільської області С. Олексенко, “з квітня 1943 р. націоналісти почали відкрито переслідувати партизанів. Стали нападати не тільки на дрібні групи, але й на більші загоони”¹⁴⁹. Аналогічні повідомлення надходили й від інших партизанських командирів.

За таких обставин генерал Т. Строкач віддав одне з найжорсткіших розпоряджень стосовно націоналістів. У вказівках, переданих 22 квітня 1943 р. командирю з'єднання О. Сабурову, говорилося: “Дії загону 24-ї річниці Червоної армії по знищенню націоналістів схвалюю. В кожному випадку їх нападу — жорстоко карати. Листівками попередити, що за одного партизана буде знищено 15 оунівців та їх німецьких хазяїв”.

Але вже невдовзі Т. Строкач отримав повідомлення від командира партизанського з'єднання І. Шитова про те, що українські націоналісти активізують дії проти партизанів, нападають на їхні диверсійні групи, які займаються мінуванням залізниць. В радіограмі також зазначалося, що націоналісти знищили одну групу, а двом іншим завдали втрат. 13 травня 1943 р. на адресу командирів з'єднань В. Бегми, І. Шитова, С. Малікова, О. Сабурова, О. Федорова і Я. Мельника надійшла чергова радіограма УШПР аналогічного змісту: “Враховуючи, що націоналісти спрямовують свою діяльність проти партизанів, пропоную тих націоналістів, котрі нападають на партизанів, знищувати, інші загоони розкладати різними способами, спрямовувати проти німців, при можливості роззброювати і розпускати”¹⁵⁰.

Питання українських націоналістів не обійшла увагою й нарада командного складу семи партизанських формувань Правобережної України, яка відбулася 28—29 травня 1943 р. на території Лельчицького району Білорусії. Хоч її учасники були головним чином стурбовані виконанням плану бойових дій партизанів України на весняно-літній період 1943 р., вони в обговоренні торкнулись і формувань УПА. На-

раду проводив секретар ЦК КП(б)У Д. Коротченко, котрий з групою відповідальних працівників ЦК і УШПР перебував у німецькому тилу.

Називаючи українських націоналістів підступними і лукавими, такими, що борються з усіма, Д. Коротченко разом з тим відмітив, що вони великі конспіратори, мастаки діяти “з-за рогу”. Не вважаючи націоналістів серйозною силою у відкритому бою, високий партійний достойник між тим попередив партизанських командирів, що з націоналістами треба бути вкрай обережними, вміло вести проти них боротьбу і головне — знайти місця їхнього скупчення. Він також підкреслив, що боротьба з націоналістами вимагає особливої уваги з боку партизанів¹⁵¹.

Загострення стосунків між українськими повстанцями і червоними партизанами навесні 1943 р. було викликане не лише загальним ворожим ставленням українського руху опору до перспективи повернення радянської влади, але й обумовлювалось оперативними обставинами. В цей час на території Волині—Полісся, у північно-східній частині регіону були зосереджені найбільш боєздатні партизанські формування. У зв’язку з цим УШПР планував створити постійний плацдарм у вигляді партизанських країв і зон для ведення бойових дій у західному і південно-західному напрямках. Ці плани партизанського командування створювали не лише загрозу запіллю ОУН і УПА, включаючи й людські ресурси, але й обмежували зону їх бойової діяльності. У часописі ОУН “Ідея і чин” (ч. 4 — 1943 р.) зазначалося: “червоні партизани на ПЗУЗ укріплюються в лісах, громадять всякі запаси й насильно мобілізують в свої ряди українських селян”. Зверталась увага й на те, що партизани “намагаються заперечити факт свого підпорядкування Москві”, заявляють, нібито вони “б’ються за “Суверенну Соборну Українську Державу” з демократичним устроєм”¹⁵².

З огляду на вказане УПА намагалася за будь-яку ціну не допустити в контрольовані повстанським рухом райони загони партизанів. 19 червня 1943 р. до ЦК КП(б)У надійшла інформація від командирів з’єднань Кам’янець-Подільської області С. Олексенка та І. Шитова. В ній повідомлялося, що їхні загони з валкою поранених, просуваючись у напрямку білорусько-українського Полісся до партизанського аеродрому О. Сабурова, були атаковані і оточені великими силами націоналістів. Після триденного бою партизани, не зумівши прорватися на північ, змушені були відступити з відчутними втратами¹⁵³.

Подальшим поштовхом для посилення протиборства між ОУН—УПА і радянськими партизанами став рейд в Карпати Сумського партизанського з’єднання під командуванням С. Ковпака (червень—вересень 1943 р.). Поява у Галичині згаданого з’єднання не тільки викликала паніку в місцевих німецьких адміністративних установах, але й дуже серйозно занепокоїла бандерівське керівництво. Безпомічність нацистської влади у боротьбі з партизанами-ковпаківцями і симпатії до них з боку окремих груп українського населення змусили провід ОУН(Б) приступити до створення в дистрикті “Галичина” Української народної самооборони (УНС). В політичному звіті Дрогобицького обласного проводу ОУН за липень 1943 р. наголошувалося, що “народ перестрашений удачним рейдом большевицьких партизанів, з цього витягає прямиий висновок та віщує скорий прихід большевицької влади...”¹⁵⁴

5. Боротьба ОУН і УПА на протибільшовицькому фронті

15 липня 1943 р. провід ОУН дав вказівку своїм територіальним структурам приступити до негайного формування відділів УНС і водночас розповсюдив листівку “Українці!” В ній підкреслювалась слабкість нацистів та їх нездатність впоратися з радянськими партизанами, а також наголошувалось, що червоні партизани збираються “у морі крові втопити українську самостійницьку ідею”, “внести хаос в українське національне життя Галичини”. Листівка закликала до створення УНС і боротьби з “більшевицькою партизанкою”¹⁵⁵.

Щойно сформовані й нечисленні відділи УНС не становили серйозної загрози Сумському партизанському з’єднанню, але вже в серпні 1943 р. вони здійснювали напади на невеликі групи партизанів, які відходили з гір і прямували на Полісся. Хоча П. Мірчук пише, що відділи УНС в Карпатах швидко розбили радянське партизанське з’єднання, це не відповідає дійсності. Основні втрати партизанів припали на бої з німецькими військами. Щодо неупередженої оцінки партизанів-ковпаківців, то варто прислухатись до слів свідка цих подій, працівника Станіславської окружної управи В. Яшана, котрий говорив, що “партизани — то вояки добре вишколені, а найважливіше — загартовані, вміли гідно зносити невігоди і недостатки, а при тому добувати з себе останніх сил у форсованих маршах і боях”. Він також зазначав, що, на думку місцевого населення, партизани мали “величезну перевагу” над українськими повстанцями, котрі несли великі втрати і уникали сутичок з ними¹⁵⁶.

Тим часом дії УПА проти партизанів не вщухали, хоч треба визнати, що націоналісти, як правило, атакували невеликі партизанські загони, нападали на партизанські табори, диверсійні й розвідувальні групи. В липні 1943 р. відділи УПА оточили в с. Теремне Острозького району Рівненської області загін кам’янець-подільських партизанів ім. Ф. Михайлова під командуванням А. Одухи. За даними обох сторін, бій мав безкомпромісний характер і продовжувався майже три доби. Партизани, маючи нестачу набоїв, прорвалися з оточення з втратами. Згадуючи цей бій, комісар загону Г. Кузовков говорив, що націоналісти билися завзято. За його словами, він ніколи не зустрічав такого фанатизму в боротьбі і визнав, що оунівці “б’ються краще німців”¹⁵⁷.

15 серпня 1943 р. начальник Рівненського обласного штабу партизанського руху В. Бегма доповів УШПР, що відбуваються постійні збройні сутички партизанів з націоналістами, які нападають на диверсійні групи, не допускають їх до залізниці Ковель—Сарни. У зв’язку з цим проти УПА були кинуті чотири загони Рівненського партизанського з’єднання № 1¹⁵⁸.

Присутність партизанів та їхня активність викликала тривогу й націоналістичного керівництва в Галичині. У вказівках одного з окружних осередків пропаганди ОУН на ЗУЗ (7 вересня 1943 р.) на адресу надрайонних проводів зазначалося, що на теренах Станіславської і Тернопільської областей, їхніх південних районів з’явилися “більшевицькі партизани, які ведуть успішно свої акції”, розповсюджують свою пропаганду, не добираючи засобів та не жалкуючи навіть слів про “неньку Україну”, за яку і вони воюють”. Ці дії партизанів, на думку окружного політреферента Архипа, знаходили відгук не лише серед

українського населення, але й поміж деяких членів ОУН, котрі вважали їх борцями за Україну.

Архип закликав оунівців “зайняти до партизанки ворожу поставу”. Перед надрайонними осередками пропаганди ОУН ставилося завдання “кинути в терен всі пропагандистські сили і повести широку пропаганду проти большевицьких партизанів”¹⁵⁹.

Аналогічно діяв й повітовий провідник ОУН Підгаєцького району Тернопільської області Сич. Він вимагав від теренових провідників звітувати “про дії партизанських банд, куди переходять і де діють в їхньому терені..., яка їх сила, їхнє озброєння, роди зброї, відношення до населення, яку ведуть пропаганду і далі”¹⁶⁰.

Напруження в боротьбі між червоними партизанами і ОУН—УПА не спадало. 10 вересня 1943 р. до ЦК КП(б)У і УШПР надійшло повідомлення, що на початку місяця Рівненське партизанське з’єднання № 2 і загін Ярового провели чотири бої з УПА, угруповання якої нараховувало понад тисячу вояків з гарматами і мінометами. У зв’язку з відсутністю патронів партизани були змушені ухилитися від сутичок¹⁶¹.

Наприкінці вересня 1943 р., за свідченнями відомого командира УПА Ю. Стельмашука (Рудий, Кайдани), питання боротьби з радянськими партизанами розглядалося на спеціальній нараді за участю командира УПА на Волині—Поліссі Кліма Савура. Було домовлено атакувати і знищити силами груп “Турів” і “Заграва” партизанське з’єднання під командуванням О. Федорова. Однак завдати скоординованого удару не вдалося. Спроби Рудого (група “Турів”) власними силами здійснити наступ на позиції червоних партизанів в районі Любешова були легко відбиті. 2 листопада 1943 р., зустрівшись з Климом Савуром, Ю. Стельмашук висловив думку “про недоцільність вести дальшу боротьбу проти партизанів”, з чим командир УПА погодився¹⁶².

Восени 1943 р. масштаби збройного протистояння між червоними партизанами й силами українського руху опору помітно посились у порівнянні з весняно-літнім періодом. В одній з праць, присвяченій УПА, говориться, що впродовж жовтня—листопада 1943 р. українські повстанці провели з партизанами 54 бої, в той час як з німцями — 47¹⁶³. Це підтверджують й радянські джерела.

Зокрема, у довідці заст. начальника розвідвідділу Центрального штабу партизанського руху за вересень 1943 р. відзначалось, що у Рівненській і Тернопільській областях “населення перебуває під впливом українських націоналістів, котрі перешкоджають розвитку партизанського руху. Дрібні групи партизанів націоналісти просто знищують. Вступаючим у ці області партизанським загонам створюються неможливі умови, влаштовуються засідки, постійні напади на загоони великими силами”¹⁶⁴. 27 жовтня 1943 р. командир з’єднання І. Шитов доповідав, що за агентурними даними активність УПА стосовно радянських партизанів в останні дні зросла. 9 листопада того ж року надійшла інформація від командира партизанського з’єднання О. Сабурова про те, що його загоони, які рухалися з аеродрома с. Дуброва в Городницький район Житомирської області, двічі мали бойові зіткнення з УПА. Він також повідомляв, що у вказаному районі спостерігається велика концентрація сил націоналістів і сутички з ними продовжуються¹⁶⁵. 18 лютого 1943 р. через розвідгрупу Головного розвіду-

5. Боротьба ОУН і УПА на протибільшовицькому фронті

вального управління Червоної армії УШПР отримав відомості, що націоналісти активізували дії проти партизанів і сильно охороняють свій район (Волинь—Полісся) ¹⁶⁶.

Посилення боротьби між українськими повстанцями і червоними партизанами наприкінці 1943 р. було об'єктивно неминучим. У зв'язку з тим, що лінія фронту стрімко наближалася до західноукраїнських земель, які становили запілля визвольного руху, спроби партизанів закріпитися в західному регіоні становили смертельну небезпеку для УПА. За партизанами йшла Червона армія, за нею — радянська влада з карально-репресивним апаратом. Щоб гідно протистояти цій загрозі, українські націоналісти мали згортати протинімецький фронт і ще до приходу радянських військ спробувати очистити свої терени від червоних партизанів і тих елементів, котрі розглядалися як потенційні «агенти Москви».

Прикладом таких дій ОУН і УПА може бути лист надрайонного провідника Василя до командира одного із загонів групи «Турів» (УПА-Північ) Вовчака (О. Шум) від 11 грудня 1943 р. В ньому говорилося, що у західній частині Голобського і північній частині Турійського районів Волинської області через дії поляків і червоних партизанів унеможлиблюється організаційна праця ОУН. А тому Василь пропонував провести силами УПА і боївків ОУН спільну акцію проти зазначених чинників ¹⁶⁷. 24 грудня 1943 р. в «Тактичній інструкції», затвердженій Головною командою і Головним військовим штабом УПА, перед повстанськими відділами ставилося завдання і далі вести зачіпну боротьбу проти «більшевицької партизанки», «стараючись цілковито її знищити, щоб викурити з наших теренів» ¹⁶⁸.

Хоч протиборство УПА та інших сил українського руху опору з червоними партизанами було неминучим, його не можна в цілому розглядати як безперервну низку боїв і збройних сутичок. Обидві сторони намагалися уникати відвертих і тривалих зіткнень. Українські повстанці обумовлювали таку тактику необхідністю збереження власних сил в очікуванні взаємного знекровлення імперіалізмів Берліна і Москви. Партизани, виходячи з вказівок своїх керівних центрів, вважали своєю основною метою руйнування тилу німецької армії в Україні.

Відомий командир червоних партизанів О. Федоров у своїх спогадах зазначав, що безперервних боїв проти бандерівців не велося. «Наше головне завдання, — писав він, — диверсійна робота на залізницях». А 26 липня 1943 р. в радіограмі командира загону Г. Балицькому О. Федоров наказував: «В бій з націоналістами не ув'язуватися, а коли будуть заважати Вам виконувати завдання, дати по зубах». І далі рекомендував: «Озброєні групи націоналістів, які потрапляють до Вас, — рядових обеззброювати і відпускати додому, керівників — розстрілювати» ¹⁶⁹.

Боротьба між партизанами і УПА не обмежувалася суто військовою сферою. Українські повстанці намагалися нейтралізувати впливи партизанів на населення, а також всіляко перешкоджати їм в заготівлі продовольства. З цього приводу керівник рівненських партизанів В. Бегма у звіті ЦК КП(б)У і УШПР (10 квітня 1944 р.) писав, що на господарські операції партизани були змушені виходити підрозділами чисельністю від 50 до 100 бійців, озброєних автоматами і кулеметами ¹⁷⁰.

Бойові дії між загонами червоних партизанів і українськими повстанцями завжди носили впертий і непоступливий характер. “Боротьба з червоними партизанами, — писав Л. Шанковський, — була куди складніша за боротьбу з німцями. Партизани — це був бойовий, відважний і жорстокий противник, що знав мову і місцеві умови та вмів прекрасно маскуватися. У боротьбі з цим противником УПА здобувала важливий досвід для прийдешньої боротьби”¹⁷¹.

З свого боку, радянська сторона визнавала УПА більш небезпечним противником, ніж німців. Так, у звіті до ЦК КП(б)У секретар Кам’янець-Подільського обкому партії і начальник обласного штабу партизанського руху С. Олексенко писав, що був свідком кількох боїв з УПА, в яких “націоналісти міцно билися”. “Партизани, учасники цих боїв, — зазначав він, — говорили, що таких “нахаб в боях ще не бачили”. Віддавав належне боєздатності загонів повстанців й відомий партизанський командир М. Наумов. У щоденнику напередодні рейду з’єднання в західний регіон він 24 грудня 1943 р. зробив досить красномовний запис: “Я молю свого бога, щоб німці до мого прибуття вигнали бандерівські банди з Крем’янецьких лісних масивів і взагалі із Західної України”¹⁷².

Не дивлячись на те, що в тактиці і методах бойових дій партизанів і українських повстанців було багато спільного, однак кожна із сторін в боротьбі між собою мала плюси і мінуси. Червоні партизани, як правило, мали перевагу в озброєнні, в їхніх загонах було багато кваліфікованих офіцерських кадрів, а також осіб сержантського і рядового складу Червоної армії і НКВС, котрі мали бойовий і оперативний досвід.

Що стосується УПА, то в своєму запіллі вона відчувала більшу допомогу від місцевого населення, ніж партизани. І ця обставина давала повстанцям значні переваги у веденні розвідки, встановленні місць дислокації свого противника, дозволяла контролювати його рух по теренах, вирішувати питання забезпечення продовольством і переховування поранених і хворих бійців.

Відмінне знання місцевості було однією з важливих переваг УПА над червоними партизанами, котрі прийшли на територію Західної України з-за Дніпра. З цього приводу вже згадуваний командир загону Г. Балицький (з’єднання О. Федорова) писав у своєму щоденнику: “...Ворог зараз сидить в лісі, він добре його знає і з кожного куцця може вцілити в партизана, вбити нас”. І далі робить висновок, що націоналістичні формування “загрозливіші, ніж німецькі каральні загани”, бо повстанці “знають ліс набагато краще, ніж ми, вони ж місцеві... Ми ліс, зрозуміло, знаємо по карті — не більше, але цього далеко недостатньо”¹⁷³.

Про значні труднощі боротьби з УПА свідчить й О. Федоров. Він насамперед відзначав, що українські повстанці не прагнули до боїв з партизанами, хоч такі бої час від часу відбувалися. «При першому зіткненні, — пише він у своїх спогадах, — націоналісти розосереджувались по хуторах, ховалися там або маскувались під місцевих жителів, а коли партизани відходили, знов поновлювали свої “сотні” й “курени”...»¹⁷⁴

Характеризуючи тактику УПА, заступник командира з розвідки Українського кавалерійського партизанського з’єднання (М. Наумова)

О. Гаврилюк теж визнавав, що українські повстанці за найменшої можливості ухиляються від бою, широко застосовують свій, так би мовити, “фірмовий” метод боротьби “з-за рогу та індивідуального терору, що становить чималу загрозу, так як можна пройти без бою значну територію, втративши значну кількість бійців від пострілів з-за ку-та”¹⁷⁵. І. Шитов в одному із своїх донесень УШПР зазначав, що націоналісти “великими групами на партизанів не нападають, а ведуть боротьбу малими групами із засідок”.

Вказані вище оцінки дій УПА підтверджуються й документами націоналістичного руху. Так, в додатку до інструкції “А” оргреферентури крайового проводу ОУН на ЗУЗ від 3 березня 1944 р. повстанським відділам наказувалося: “Затяжних боїв з червоними партизанами не зводити, бо банди доволно сильні, добре узброєні... Боїв в оселях оминати. Робити засідки у вигідних місцях для атаки поза оселями і тоді, коли маємо певність виграшу”¹⁷⁶.

Таким чином, говорячи про протибільшовицький фронт УПА в 1943 р., необхідно підкреслити, що він в цей період спрямовувався проти радянських партизан і мав на меті паралізувати їхні дії, не допустити їхнього проникнення на західноукраїнські терени. Повстанським відділам вдалося частково обмежити діяльність партизанських формувань на території Волинської і Рівненської областей, а також перешкодити їх просуванню в Галичину. Поодинокі сутички між загонами червоних партизанів і УПА навесні 1943 р. вже влітку і восени набули характеру впертих і безкомпромісних боїв, кількість яких постійно зростала. Разом з тим в районах Правобережної України, окупованих гітлерівцями, ОУН і УПА не склали серйозної конкуренції радянським партизанам, тому що не користувалися підтримкою місцевого населення, хоч і докладали багатьох зусиль, щоб опанувати вказані терени.

Тим часом протиборство ОУН і УПА з червоними партизанами було лише прологом до тієї боротьби, яка мала розгорнутися внаслідок переміщення лінії фронту із сходу на захід. І ця обставина не могла не бентежити більшовиків. Вони поступово усвідомлювали, що дії українських повстанців можуть перетворитися у фактор, який гальмуватиме наступ Червоної армії на території Західної України.

Ще у той час, коли радянські війська розгорнули боротьбу за плацдарми на Правобережній Україні, НКДБ УРСР інформував УШПР (26 жовтня 1943 р.), що вище керівництво надає “великого значення сильно зрослій активності бандерівської ОУН і збройним діям створеної нею “Української повстанської армії”¹⁷⁷. Тому у заходах ЦК КП(б)У і УШПР на 1944 р. приділялася значна увага організації рейдів партизанських з’єднань і загонів по західних теренах, особливо в райони Галичини. Перед ними ставилося завдання не тільки діяти на німецьких тилових комунікаціях, але й поряд з цим, по можливості, вести боротьбу з ОУН і УПА¹⁷⁸.

Новий 1944 р. мав стати серйозним іспитом для українського визвольного руху, його бойової сили — Української повстанської армії. У цей період перед ОУН і УПА стояло завдання не лише продовжувати боротьбу з червоними партизанами, але й бути готовими протидіяти у випадку необхідності радянським військам, а головним чином всіля-

ко перешкоджати відновленню радянської влади в західному регіоні. Найбільший тягар довелося нести у цей час формуванням УПА-Північ, які діяли на Волині—Поліссі.

25 січня 1944 р. крайова команда УПА-Північ звернула увагу командирів груп, військових округів, їх референтів на те, що необхідно “зберегти якнайбільше революційно-творчих сил для дальшої боротьби, на останній і переможний для нас удар з імперіалістичною Москвою”. В зв’язку з цим давалися вказівки “перейти в глибоке підпілля”, прийняти в роботі “всі найбільш конспіративні форми”, “не приймати нікого в наші лави: ні до війська, ні до заплілля”. Відділи УПА мали розчленуватися на менші одиниці, перебувати в постійному русі, вести розвідку військового характеру. Ставилось також завдання розгорнути нещадну війну проти “сексотів”, в першу чергу з НКВС, і не дати “себе провокувати на боротьбу з Червоною армією”¹⁷⁹.

Зазначені плани і наміри керівництва ОУН і УПА невдовзі стали відомі радянській стороні. В доповідній записці політуправління 1-го Українського фронту від 2 лютого 1944 р. до ЦК КП(б)У повідомлялося, що “головною метою Української (націоналістичної) повстанської армії (УПА) є боротьба проти червоних партизанів до приходу Червоної армії і підготовка та проведення збройного повстання проти радянської влади”. Далі в документі підкреслювалося, що “за даних умов оунівці центр тяжіння діяльності переносять на організацію роботи з розкладання військ Червоної армії; підривному діяльністю в радянському тилу”. Водночас зазначалось, що “керівництво УПА запропонувало своїм загонам не вступати у відкриті зіткнення з частинами Червоної армії, а глибше маскуватися, ретельно конспірувати свою діяльність”¹⁸⁰.

На початку 1944 р. до ЦК КП(б)У і УШПР все частіше почали надходити повідомлення про дії УПА, їх загрозу тилу радянських військ. Від командування Чернігівсько-Волинського партизанського з’єднання надійшла доповідна записка, в якій пропонувалося спрямувати проти УПА на Волині—Поліссі 2—3 партизанських формування. Якщо цього не буде зроблено, то, на їхню думку, для боротьби з українськими повстанцями Червона армія кидатиме “великі сили і таким чином відволікатиме їх від їхніх безпосередніх завдань”¹⁸¹.

Аналогічної точки зору дотримувався й О. Сабуров. У радіограмі від 12 лютого 1944 р. до УШПР він запропонував залучити до дій проти ОУН і УПА ті партизанські з’єднання, які не зможуть пробитися на захід і вийти в німецький тил¹⁸². П. Вершигора, який очолював Сумське партизанське з’єднання, вважав, що одним з важливих завдань рейдів партизанських формувань у західні області України має стати розчищення шляху Червоної армії, для якої “УПА може становити більш серйозну загрозу, ніж для партизанів, знайомих з її тактикою”¹⁸³.

Однак ЦК КП(б)У і УШПР розглядали згадані пропозиції як завчасні, бо основним завданням партизанів мали стати дії на німецьких тилових комунікаціях. Більш того, начальник УШПР Т. Строкач відхилив прохання командуючого 13-ю армією генерала М. Пухова, щоб партизани допомогли його військам в боротьбі з УПА.

Тим часом партизанські з’єднання і загоны, чисельністю до 17 тис. бійців, намагалися пробитися на територію західної частини

Волині і вийти звідти в Галичину. Вони зустріли впертий спротив УПА. Вже 17 січня 1944 р. командир з'єднання Л. Іванов доповів УШПР, що його загони біля с. Великий Обрив зустріли збройний опір націоналістів. Великі сутички з українськими повстанцями партизани мали 18—19 січня 1944 р.¹⁸⁴

21 січня 1944 р. начальник УШПР інформував першого секретаря ЦК КП(б)У М. Хрущова, що українські повстанці, котрі до вступу на територію Західної України Червоної армії не вели відкритої організованої боротьби проти партизанів, останнім часом нападають на них “значними збройними силами”¹⁸⁵. За даними штабу, “загони Бегми і Таратути з 4 по 8 січня 1944 р. в районі Озеро—Кідри—Канониче—Нівецьк (20—30 км на північний захід від Сарн) вели великі бої з загонами УПА (українськими націоналістами)”. За період з 1 січня по 10 березня 1944 р. Житомирська партизанська дивізія ім. М. Щорса (командир — С. Маліков) мала 26 бойових зіткнень з УПА.

В цей же час партизанський командир О. Федоров доповів ЦК КП(б)У і УШПР, що на території Волинської і Рівненської областей українські націоналісти ведуть боротьбу проти партизанів, влаштовують засідки, нападають на розвідників і зв'язківців, мінують підступи до залізниць, внаслідок чого мають місце втрати серед особового складу¹⁸⁶. Про численні збройні зіткнення відділів УПА-Північ з червоними партизанами інформували свої керівні центри П. Вершигора, М. Наумов, М. Шукаєв та інші командири.

21 лютого 1944 р. командир загону Савицький доповідав УШПР: “Німці і українські націоналісти в районі Любомля, західніше Ковеля, об'єдналися для спільної боротьби проти Червоної армії і партизанів”. Про це йшла мова і в радіограмі І. Артюхова (з'єднання ім. С. Будьонного) від 21 березня 1944 р.: “Бандерівці діють спільно з німцями, від яких одержують боєприпаси і озброєння, а з поля бою поранених відправляють до німецьких госпіталів. З нами бандерівці ведуть бої. Маємо втрати”¹⁸⁷. Згадане з'єднання лише з 9 по 15 березня 1944 р. провело 11 боїв з українськими повстанцями. Водночас командир з'єднання І. Шишко повідомив, що в результаті протидії націоналістів у районі Забужжя (Волинська область) його загони не зуміли форсувати р. Західний Буг і вийти на польську територію. Він також зазначив, що “націоналісти ведуть узгоджену з німцями боротьбу проти партизанів і ставлять до відома німецьке командування про район просування партизанів”¹⁸⁸.

Найбільш точно і влучно охарактеризував ситуацію в західних областях України заст. начальника УШПР полк. І. Старінов, який в цей час перебував у партизанських з'єднаннях, котрі намагалися пробитися в Галичину. В радіограмі від 15 березня 1944 р. до Т. Строкача він повідомляв: “Загони, які перейшли в тил ворога на ділянці Тернопіль—Проскуров, вели жорстокі бої з націоналістами, і не тільки в селах, але й в лісах, зазнали великих втрат”. В наступному повідомленні від 17 березня 1944 р. І. Старінов попереджав, що на території Тернопільщини радянським партизанам доведеться важче, ніж в Німеччині. Підсумовуючи особисто побачене, він зробив такий красномовний висновок: “Четверту війну воюю, але ніколи не зустрічав такого ворожого середовища, як у звільнених районах Тернопільської області”¹⁸⁹.

З великими труднощами з огляду на дії ОУН і УПА проходив рейд з'єднання М. Наумова в Дрогобицьку область (січень—березень 1944 р.). Хоч партизани зуміли пробитися через Волинь у Львівську, а потім і Дрогобицьку області, однак втриматися там вони не зуміли. У своїх радіограмах до ЦК КП(б)У і УШПР командир відзначав, що будь-яка поява партизанів неодмінно наражалася на атаку загонів УПА. 19 березня 1944 р. М. Наумов доповів: “Зараз націоналісти увійшли у відкритий союз з німцями, займають оборону проти Червоної армії, стоять спільно гарнізонами”¹⁹⁰.

З сильним спротивом УПА в Галичині зустрілося й з'єднання під командуванням П. Вершигори (січень—березень 1944 р.). Спочатку згадане формування мало завдання вийти для дій на територію Станіславщини, але зуміло пробитися лише у Львівську область, однак й звідти повинно було відійти на терени Польщі, а потім — в Білорусію. В ході рейду партизани звели 21 бій із відділами УПА. 30 січня 1944 р. П. Вершигора доповів УШПР, що згідно з перевіреними даними “націоналісти-бандерівці діють по домовленості з німцями”, а 1 лютого 1944 р. повідомив штабу, що угоди націоналістів з німцями “за останній час носять масовий характер”¹⁹¹. За його ж словами, в Галичині партизани почували себе так, як в Німеччині.

Не краще виглядала ситуація для партизанів і в наступні місяці 1944 р. 11 травня того ж року командир партизанського з'єднання ім. С. Будьонного І. Артюхов, який діяв у південній частині Волинської та на півночі Львівської областей, інформував УШПР, що в районі дислокації його загонів спостерігається велика концентрація націоналістичних сил. Він також зазначав, що повстанці постійно нападають на партизанів і що “дії в складі роти неможливі”, бо населення, особливо у Галичині, “повністю підтримує націоналістів”¹⁹².

На початку 1944 р. загоны УПА втягнулися в перші дії проти радянських військ. Хоч в “Тактичній інструкції”, затвердженій 24 грудня 1943 р. Головною командою і Головним військовим штабом УПА, особливо наголошувалося, що з наступаючою Червоною армією відділи УПА не повинні вступати в бій, навіть для здобуття зброї. Однак ця вимога часто-густо порушувалася повстанськими командирами на місцях.

Розглядаючи Червону армію як інструмент захисту більшовицького режиму, керівництво ОУН і УПА об'єктивно не могло не вживати заходів щодо підриву боєздатності та ефективності цього інструменту. Звичайно, мова не йшла про відкриті бої повстанців з регулярними радянськими військами, фронтовими частинами. Не дивлячись на те, що акцент в діях УПА проти Червоної армії робився не на силові акції, а головним чином на агітаційно-пропагандистську роботу щодо розкладення особового складу, проте повстанські відділи вели також і диверсійно-підривну роботу в тилу радянських військ, не кажучи вже про збирання розвідувальної інформації, споживачами якої були німці.

17 січня 1944 р. М. Хрущов доповів голові ДКО СРСР Й. Сталіну про активну діяльність українських повстанців на Волині—Поліссі. Він також зазначив, що загоны УПА отримали директиву закласти склади зброї і боеприпасів у лісах, розосередитися по селах і лісах, перечекати, поки Червона армія просунеться на захід, а потім “розпочати діяти по тилах, на комунікаціях наших військ”¹⁹³.

Перші зіткнення відділів УПА з радянськими військами відбулися у смузі військ 1-го Українського фронту на Волині—Поліссі. Так, за період з 7 січня по 2 березня 1944 р. в тилу 13-ї армії було зафіксовано до 200 нападів загонів УПА-Північ на невеликі колони з військовим майном, на дрібні групи військовослужбовців¹⁹⁴. 5 лютого 1944 р. командир 1-го Рівненського партизанського з'єднання В. Бегма повідомив ЦК КП(б)У і УШПР: "Українські націоналісти влаштовують засідки на дрібні групи частин Червоної армії, ... 30 січня в районі села Липно Степанського району група націоналістів до 100 чоловік напала на групу бійців в кількості 16 чоловік, з них 12 вбито і поранено. Зброю бійців забрали"¹⁹⁵. А в повідомленні органів "Смерш" від 7 березня 1944 р. на ім'я М. Хрущова наголошувалося, що "на ділянці 13 армії, як і раніше, спостерігається активізація бандгруп УПА, діючих в районах Волинської і Рівненської областей". Всього за даними управління контррозвідки "Смерш" 1-го Українського фронту в тилу радянських військ за березень—квітень 1944 р. було відмічено 320 акцій з боку ОУН—УПА¹⁹⁶.

Про діяльність ОУН—УПА в тилу радянських військ свідчать також спогади червоних воєначальників. Командуючий 1-ю гвардійською танковою армією М. Катюков відмічав помітну активність українських націоналістів. За його словами, бандерівці, маскуючись під мирних жителів, постійно нападали на окремих військовослужбовців, вбивали їх, забирали зброю, обмундирування, документи¹⁹⁷. Про це йдеться також у спогадах командуючого 2-ю повітряною армією 1-го Українського фронту С. Красовського.

Про характер бойових дій українських повстанців в тилу радянських військ дають уявлення матеріали часопису УПА "Повстанець" (ч. 1 за листопад 1944 р.). "Від 5.02 до 5.04 1944 р., — говорить в одній з інформацій, — запеклі, але успішні бої УПА звела на Костопільщині, Дубненщині, Крем'янецьчині, у лісах Житомирщини та Бердичівщини. У цих боях згинуло до 850 енкаведістів та завдано цілий ряд сильних ударів внутрішнім військам НКВД. Є поважні здобутки зброї".

А ось інформація із звіту з'єднання груп "444" ("Тютюнник") УПА-Північ: "Дня 20.06.1944 р. відбувся бій в Князь-Селі, район Березне, де зліквідовано пункти ВНОСу. Наших втрат не було. Ворог втратив 3 вбитими... Дня 29.07.44 р. в с. Вирі, район Клесів, зліквідовано пункт ВНОСу. Власні втрати: 2 вбиті. Ворожі втрати: 11 вбитих, здобуто — 3 автомати, 9 крісів, 1 радіоапарат"¹⁹⁸. Достовірність цих даних підтверджується й джерелами радянської сторони. В них говориться про постійні напади загонів УПА чисельністю 200—300 чоловік на об'єкти протиповітряної оборони Червоної армії.

У запіллі радянських військ в цей час діяли й формування УПА-Південь (південна частина Рівненщини, Кам'янець-Подільська та Вінницька області). За неповними даними, в січні—серпні 1944 р. українські повстанці провели 24 бої, не рахуючи дрібних зіткнень. Ось стислий виклад деяких акцій: "Лютий... 2. УПА — відділ командира Крука прийняв бій з большевиками в Старій Мощаниці, де вбито 9 совітів і здобуто їхню зброю. Наші втрати — 2 вбитих, 1 поранений. Над асфальтом Корець-Рівне розбито 3 машини, де ранено генерала Ватутіна — командуючого 1-м Українським фронтом, який пізніше помер. 4. Те-

реновий бойовий відділ напав на військкомат у Мізочі, де знищив урядження і папери. Здобуто 2 кулемети”¹⁹⁹.

У березні 1944 р. з південної Волині на територію Кам’янець-Подільської і Вінницької областей рушили рейдом відділи групи Саблюка (О. Качан) УПА-Південь. Однак у порівнянні з “піднімецькою” діяльністю дії повстанців на території, де вже було відновлено радянську владу, виявилися менш вдалимими. У звіті командира так характеризувався становище за нових обставин. “До нас ставилися з острахом і співчуттям, — писав Саблюк. — Дуже сердечно вітали в тих теренах, в яких діяли за німецької дійсності. Гостили, чим могли. В нових теренах відносилися з недовірою, тому що чули вже про бандерівців від більшовицької пропаганди”. В червні 1944 р. в Бруслинівсько-Калинівському лісі на Вінниччині відділи Саблюка разом із залишками вояків О. Грабця (обласний провідник ОУН Вінниччини), який загинув у бою, були заблоковані військами НКВС і розгромлені. Окремі гурти повстанців, яким вдалося вирватись з оточення, повернулися на Волинь²⁰⁰.

В серпні 1944 р. низку акцій на території Тернопільської і Кам’янець-Подільської областей здійснили інші відділи УПА-Південь. У селах Саджівка і Товсте (Тернопільщина) повстанці спалили молотарки, а в с. Слобідка біля Сатанова — комбайн, молотарку, інше майно. В с. Іванівці була зруйнована гуральня та спалені 2 вантажні автомашини. В районі сіл Костусь і Климківці відділи УПА мали сутички з підрозділами НКВС²⁰¹.

Пізніше інших формувань повстанської армії боротьбу в тилу радянських військ розпочали відділи УПА-Захід. За даними Тернопільського обкому КП(б)У за станом на 1 червня 1944 р., вже в квітні—травні ц. р. на території області “було відмічено ряд нападів бандгруп УПА на дрібні військові підрозділи й окремих бійців Червоної армії”. 7 квітня 1944 р. в районі сіл Люлинці і Буни Крем’янецького району загін УПА чисельністю 200 чоловік напав на валку Червоної армії і відбив дві автомашини і гармати. 28 квітня ц. р. в селі Іловці Малі Новоселицького району відділ повстанців (200 чол.) атакував групу червоноармійців, внаслідок чого було вбито і поранено 8 вояків. А впродовж квітня місяця в районі сіл Борщівка, Радомил, Свинухівка повстанцями було обеззброєно і вбито 18 радянських бійців²⁰².

В інформації Львівського обкому партії до ЦК КП(б)У на середину серпня 1944 р. повідомлялося, що 10—11 серпня ц. р. на території Кам’янка-Струмилівського району українськими повстанцями було підірвано два військових ешелони з боеприпасами, здійснено низку нападів на військові підрозділи та прикордонні комендатури, на колони з мобілізованими. А 19 серпня 1944 р. біля с. Божиків Підгаєцького району Тернопільської області відділ УПА раптово атакував на марші батальйон червоноармійців, який “не встиг прийняти бій, був оточений, частина бійців і офіцерів вбита, врятувалося тільки 11 чоловік, батальйон втратив 4 міномети і станкових кулемети”²⁰³.

Наведені дані підтверджуються й документами ОУН—УПА. Так, в інформаційному звіті ОУН за час від 27 березня по 8 серпня 1944 р. з Станіславщини (район Коломия) повідомлялося: “У всіх теренах почалася масова ліквідація червоноармійців. Цю ліквідацію було допущено

з огляду на склад армії — були це самі руські й майже всі комсомольці...”²⁰⁴ 11 серпня 1944 р. сотня “лісовиків” (УПА-Захід) під час переходу лінії фронту напала на невеликий підрозділ червоноармійців біля с. Данильче (Рогатинський район Станіславської області). У звіті сотні про цю акцію говориться: “Взято 10 більшовиків в полон. Всі вони були неукраїнцями, деякі з них комсомольцями. Полонених зліквідовано. Здобуто кілька крісів і ППШ”²⁰⁵.

А всього за відомостями управління контррозвідки “Смерш” 1-го Українського фронту в тиллових районах (Дрогобицька, Львівська, Рівненська, Станіславська і Тернопільська області) впродовж серпня 1944 р. УПА здійснила 65 нападів на окремих військовослужбовців і на дрібні військові підрозділи²⁰⁶. Тільки на Львівщині з 27 липня по 15 серпня 1944 р. було вбито 11 офіцерів і 36 сержантів і рядових.

Активні дії українських повстанців у тиллових районах 1-го Українського фронту, а також невтішні результати звернення радянської влади від 14 лютого 1944 р. “До учасників так званих “УПА” та “УНРА” змусили більшовицьке керівництво розпочати широку протиповстанську боротьбу. Вже в середині березня 1944 р. за погодженням з Москвою у Рівному було створено оперативний штаб для боротьби з ОУН і УПА. З метою організації його роботи сюди прибули заступники народного комісара внутрішніх справ СРСР С. Круглов та І. Серов. 28 березня того ж року вони інформували М. Хрущова про перші результати боротьби з повстанцями на Волині—Поліссі. Зокрема, повідомлялося, що в ході 65 операцій було вбито 1129 учасників ОУН і УПА, захоплено 2 гармати, 36 кулеметів, 54 автомати, 406 гвинтівок, 49,6 тис. штук патронів. Також зазначалося, що в регіон прибуло 29 ешелонів військ НКВС з внутрішніх областей СРСР. За словами С. Круглова, “війська добре озброєні й здатні виконати поставлені перед ними завдання”²⁰⁷.

І в наступні дні протиповстанські акції проводилися з неослабною силою. Напередодні від’їзду до Москви, 7 квітня 1944 р., С. Круглов та І. Серов знову проінформували М. Хрущова про хід боротьби з УПА. В їхній записці говорилося, що за період з 7 березня по 7 квітня 1944 р. в ході 109 чекістсько-бойових операцій знищено близько 2,6 тис. повстанців і підпільників, захоплено в полон 3256 чоловік. Власні втрати НКВС склали 112 вбитими і 90 пораненими. Високі чини запевнили першого секретаря ЦК КП(б)У, що здійснені проти ОУН—УПА заходи “забезпечать подальший розгром оунівських банд”²⁰⁸.

Наймасштабніший бій між більшовиками і українськими повстанцями відбувся 22—25 квітня 1944 р. під Гурбами в районі Крем’янецьких лісів. Тут, в лісовому масиві, було зосереджено 4—5 тис. вояків повстанської армії, котрі належали до УПА-Південь і мали стати основою для розгортання УПА-Схід. За даними середовища УПА, сили противника нараховували до 30 тис. солдатів і офіцерів військ НКВС, підкріплених армійськими частинами з танками. Згідно з доповідною запискою Л. Берії від 3 травня 1944 р. Державному комітету оборони СРСР, в ході 26 боїв і зіткнень за період з 21 по 27 квітня ц. р. було вбито 2018 і захоплено в полон 1570 учасників УПА. Червоні втратили вбитими 11 і пораненими 46 чоловік²⁰⁹. Як показав на допиті в НКВС колишній політреферент Південної військової округи “Богун” УПА-Пів-

ніч В. Худенко (Остап), який складав офіційний звіт про гурбенський бій, йому подали відомості, що власні втрати УПА склали 200 вояків, більшовиків — 2 тис. чоловік. За словами Остапа, “внаслідок бою загинуло багато бандитів і змішані залишки розбитих куренів змушені були в паніці і безладді відступити”²¹⁰. Розгромити основні сили УПА на півдні Рівненщини та півночі Тернопільщини радянському командуванню не вдалося.

Не дивлячись на масштаби контрповстанських дій, успіхи радянської сторони виглядають менш результативними, ніж затрачені сили. Так, за даними управління контррозвідки “Смерш” 1-го Українського фронту, впродовж квітня і 10 днів травня 1944 р. в ході 545 операцій проти ОУН—УПА було вбито лише 530 повстанців і підпільників²¹¹. При цьому для ліквідації загроз з боку українського визвольного руху радянська сторона була змушена залучити й частину фронтових резервів 1-го Українського фронту, в тому числі танковий корпус, кавалерійську дивізію, інші частини.

Наступ на позиції ОУН і УПА продовжувався і в літні місяці 1944 р. В серпні ц. р. на території Львівської області війська НКВС провели 220 операцій проти УПА, внаслідок чого втрати повстанців склали понад 5 тис. чоловік. А за період з 18 серпня по 9 вересня 1944 р. війська охорони тилу 4-го Українського фронту знищили на території Дрогобицької, Станіславської і Чернівецької областей майже 1500 повстанців і близько 1900 захопили в полон²¹².

Одним з напрямків дій ОУН і УПА в заплілі Червоної армії стало зривання заходів, пов’язаних з призовом місцевого населення на військову службу. Вже 18 березня 1944 р. НКВС УРСР інформував ЦК КП(б)У, що “командуванням УПА була проведена в широких масштабах робота, спрямована на зривання заходів щодо мобілізації військовозобов’язаних до лав Червоної армії і насильницькому уведенню чоловічого населення до загонів УПА”. Зокрема, повідомлялося, що повстанцями була зірвана мобілізація по населених пунктах Мізоч, Білашів, Дергань (Рівненська область). Націоналісти організували напади на райвійськкомати, на сільради з метою знищення списків обліку військовозобов’язаних, вбивали відповідальних працівників²¹³.

На початку червня 1944 р. в інформації Тернопільського обкому партії ЦК КП(б)У повідомлялося: “мобілізація осіб призовного віку до лав Червоної армії проходить з великими труднощами, відмічаються випадки організованого спротиву і неявки на збірні пункти військкоматів”. Характерним прикладом зривання мобілізаційних планів радянської влади можуть бути дії УПА на Станіславщині. В області на 21 серпня 1944 р. мали з’явитися до райвійськкоматів 30 268 призовників, але фактично прийшло близько 15 тис. осіб. А в Ходорівському районі Дрогобицької області із с. Черниші всі 42 військовозобов’язаних разом з головою сільради пішли до лісу. Схожа картина спостерігалася і по селах Ляшки Долишні та Молодничі (відповідно 83 та 73 особи)²¹⁴.

В діяльності ОУН важливого значення надавалося створенню перешкод радянській владі в організації збирання врожаю і заготівлі продовольства для Червоної армії в західних областях. З цією метою в червні 1944 р. Головна команда розіслала “Вказівки УПА в роботі на

час жнив”. В них ставилося два головних завдання: 1) “Не дати голодом зламати революційного опору під проводом організації і УПА”; 2) “Не дати хліба імперіалістичній кліці, яка намагається його використати для продовження війни”. Керуючись цими вказівками, відділи УПА нападали на хлібозаготівельні пункти, перехоплювали транспорти з зерном, яке забирали до своїх криївок, віддавали населенню або частково знищували²¹⁵. В інформаціях партійних органів до ЦК КП(б)У неодноразово повідомлялося, що українські націоналісти постійно зривають заготівлю сільгосппродукції, вимагають від голів сільрад саботувати “виконання поставок хліба державі”, повертають назад валки селянських возів, які везли хліб до пунктів “Заготзерна”, самочинно вивозять зібраний врожай до лісу.

Проте невдовзі керівництво ОУН і УПА змінило своє ставлення до таких напрямків боротьби. Зокрема, було вирішено не перешкоджати основній масі призовників “шляхом мобілізації йти до Червоної армії”. Це рішення обумовлювалось такими міркуваннями: по-перше, “не дозволити нагромадженню неревольюційного баласту по селах та лісах”, а по-друге, “нам треба мати людей в Червоній армії, беручи до уваги те, що ми зобов’язані вести відповідну роботу серед українців з осередніх і східних українських земель, яких багато в Червоній армії”. Водночас було визнано недоцільним чинити і далі спротив збиранню продовольчих ресурсів, а тому рекомендувалося селянам робити поставки хліба, але сам процес здавання уповільнювати. Відділи УПА, як і раніше, могли “конфісковувати транспорти харчів”²¹⁶.

Серед завдань ОУН і УПА на протибільшовицькому фронті найважливіше місце відводилося заходам, спрямованим на паралізування діяльності в західних областях всіх інститутів радянської влади. 5 березня 1944 р. секретар Рівненського обкому партії В. Бегма доповідав ЦК КП(б)У про активну діяльність українських націоналістів на території області. Він зазначив, що на Рівненщині, за неповними даними, діє 56 збройних формувань ОУН і УПА чисельністю 9—10 тис. чоловік, які в останні дні здійснили 7 нападів на райцентри, під час яких вбили 109 осіб радянського і партійного активу, а також 64 акції проти інших населених пунктів, жертвою яких стало понад 500 осіб. Внаслідок таких дій, наголошував В. Бегма, “районний актив сидить в більшості в своїх райцентрах, а в селах буває дуже рідко, а в ряді сіл (вражених націоналістами) зовсім не були, лякаючись збройного нападу. Внаслідок цього мобілізації, хлібопостачання та інші заходи в районах зриваються”²¹⁷.

Не краще виглядало становище і в наступні місяці. Так, в середині серпня 1944 р. Львівський обком партії доповідав ЦК КП(б)У, що “останнім часом в ряді районів області українсько-німецькі націоналістичні банди почали активні виступи шляхом збройного нападу і терору проти партійно-радянського активу”. Зазначалося, що в Поморнянському районі в результаті дій повстанців зірвано зв’язок з 20 сільрадами, а у восьми сільрадах “знищено весь керівний склад”. У Куликовському районі націоналісти “здійснюють терористичні акти проти радянського активу і населення”, ізолювали від райцентру окремі села, де руйнують приміщення сільрад і забирають документи, ведуть агітацію, спрямовану “на зрив господарських і політичних заходів”. Всього

го ж на території області за період з 27 липня по 15 серпня 1944 р. було відмічено 75 проявів діяльності ОУН і УПА, жертвами яких стали 236 осіб²¹⁸.

Тривожним було й повідомлення до ЦК КП(б)У від 29 серпня 1944 р. з Тернопільської області. В інформації обкому партії зазначалося, що в 11 районах Тернопільщини в останній час значно активізувалася діяльність УПА. Повстанці обстрілюють селян в полі, відбирають коней, худобу, палять села, які виконують державні замовлення, вбивають сільських активістів. Тільки за серпень місяць вбито 13 голів сільрад і 4-х уведено до лісу, знищено 237 селянських подвір'їв. В інформації також наголошувалося, що “дії бандгруп в районах області паралізують роботу партійних, радянських і господарських організацій”²¹⁹.

Узагальнюючи підсумки бойової діяльності ОУН і УПА на протибільшовицькому фронті, доцільно послатися на публікацію на шпальтах тижневика “Краківські вісті” (ч. 35) за 27 серпня 1944 р. під назвою “В Україні поширюється повстання”. Цей матеріал був інспірований німцями і фактично відображав їхню точку зору на події в Україні, яку залишав вермахт. В публікації, зокрема, повідомлялося, що “позаду советського фронту на широких просторах східної і західної України аж геть на схід від Дніпра вибухнув повстанський рух, який поширився й на Волинь”. “Українські партизанські відділи, — говориться далі, — нападають на колони Червоної армії та на большевицькі транспорти. Зокрема, багато випадів спрямовано проти відділів НКВД, які знову заводять в Україні колгоспну систему”. “Зброя, амуніція і т. п., здобуте під час нападів на советські частини і постачальні колони, використовується для озброєння українських формацій”.

Коли ж відкинути вигадки про дії українських повстанців на схід від Дніпра, то у наведеній вище публікації в цілому правильно висвітлюється характер дій ОУН і УПА на протибільшовицькому фронті, з чим слід погодитися.

Таким чином, якщо підсумувати результати боротьби УПА на протибільшовицькому фронті в січні—серпні 1944 р. (не торкаючись Закарпаття), то можна дійти висновку, що українські націоналісти створили серйозні перешкоди Червоній армії під час звільнення західних областей України від німецьких військ, а також під час відновлення на цих теренах радянської влади. По-перше, УПА зуміла фактично зірвати плани виведення радянських партизанських формувань на територію Галичини для диверсій на німецьких комунікаціях. По-друге, активні дії повстанських відділів в тилу Червоної армії ускладнювали вирішення питань, пов'язаних з постачанням військ, поповненням їх необхідними резервами, відволікали сили для охорони тилових об'єктів; по-третє, боротьба УПА до завершення війни стала помітним гальмом у здійсненні радянською владою політичних, економічних та інших заходів у регіоні.

Наведені вище висновки можна підтвердити й точкою зору тих українських політичних сил, які в той час були опозиційно налаштовані до бандерівського руху. Так, 13 липня 1944 р. полковник М. Садовський із середовища УНР писав генерал-хорунжому В. Петріву: “Ми знаємо з газет, що повстанський рух в Україні під цю пору проти біль-

Джерела

шовиків зовсім не є такий малий. Чи не він є найважливішим чинником, що спинив наступ більшовиків на Холмщину і Галичину?”²²⁰

Не менш високо оцінював антирадянські дії ОУН і УПА й голова Державного центру УНР в екзилі А. Лівіцький. У листі від 4 серпня 1944 р. до вже згаданого В. Петріва він зазначив, що українська партизанка в радянському тилу “далеко поважніша, ніж була на цьому боці”, тобто проти німців. При цьому А. Лівіцький висловив надію, що збройний спротив українських націоналістів призупинить просування радянських військ на захід і не дозволить більшовизму “залити Європу”²²¹.